



## **FORSBODARNA**

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

**Författare**

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27





# **FORSBODARNA**

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Fäbodan tillhörande Fors, Hedby och Sör Rälta

## **Författare**

Kristoffer Ärnäck

## **Redaktion**

Lars Jönses och Kristoffer Ärnäck

Omslag: Utsikt mot fätorget och den välbevarade fåbodstugan på Nås Lases (Fors 19:7) mitt i den östra delen av byn.

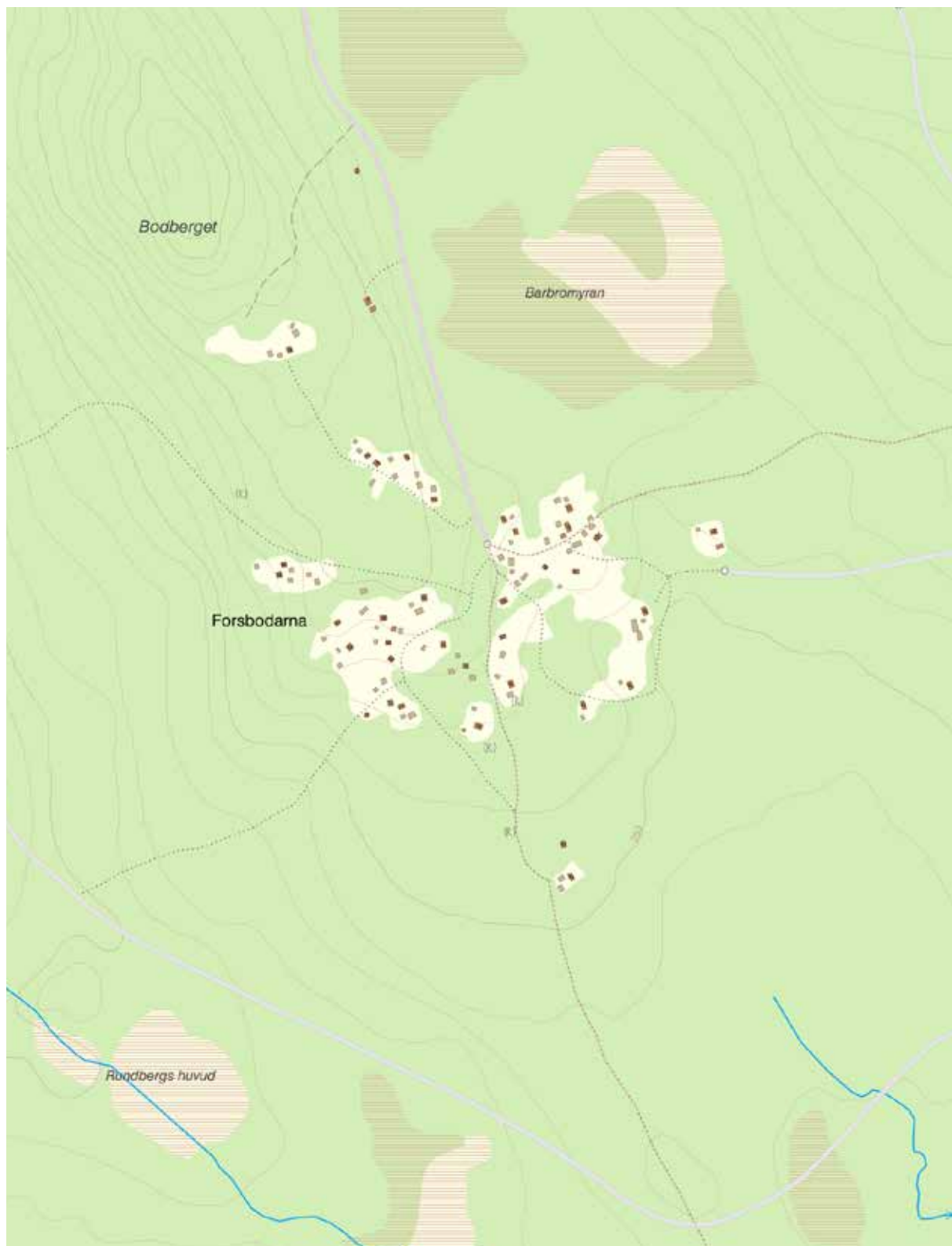
Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

# Innehåll

<b>Beskrivning</b>	<b>7</b>
Historik	7
Landskap och placering	7
Gårdsformer och gårdsstrukturer	7
Bebyggelsens huvuddrag och detaljutformning	7
Utmärkande drag och övrigt	8
<b>Värden</b>	<b>11</b>
Platsnamn	11
Fåbodväsendet	12
Timmerhuskulturen och månghussystemet	15
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	19
<b>Värdekarta</b>	<b>20</b>
<b>Vad är ett kulturmiljöprogram?</b>	<b>21</b>



Forsbodarna är ett av de största fäbodställen i hela Leksand. Fäbodarna är belägna i en gles klungstruktur på Bodbergets sydsluttning. I väster finns Flosjön och i öster Rockholsberget.

## Beskrivning

**HISTORIK:** Forsbodarna är ett fåbodställe i Härads fjärding i Leksands socken. Fåbodstället är ett av det största i hela Leksand och nyttjades historiskt av bönder ifrån Fors, Hedby och Sör Rälta. Vid storskiftet på 1820-talet var Forsbodarna det tredje största fåbodstället i Leksand med 32 fåbodgårdar. Alla fåbodgårdar hade tillhörande åkermarker. Det fanns också stora ytor med slåttermark. Forsbodarna omnämns i fåbodinventeringen från 1663–1664 som »Basttebärgiedtt« och brukades då av allmogen i Fors. Den sista fåbodvistelsen ägde rum 1953. Fåbodstället ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

### LANDSKAP OCH PLACERING:

- Forsbodarna är belägna i den södra delen av nuvarande Leksands kommun, mycket nära gränsen mot Floda socken i nuvarande Gagnefs kommun. Fåbodstället breder ut sig över en sydsluttning till Bodberget, söder om Barbromyran med utsikter över Rockholsberget i öster. Söderut finns skogs- och myrmarker mot angränsande Floda socken och västerut vid Bodbergets fot, Flosjön. Fåbodstället är uppdelat i flera markerade klungor som avskiljs från varandra av skogspartier. Företrädesvis i öster finns fortfarande viss öppen vall och i sydväst har sentida skogsavverkning återskapat en mer öppen karaktär närmast fåbodgårdarna. Det förekommer en rik variation av lövträd på fåbodstället och vid inventeringen påträffades minst ett träd som kan bära spår av hamling. Trots att fåbodvallen i hög grad vuxit igen finns dessutom spår av den historiska djurhållningen i form av ett kvarvarande markerat system av fågator som avgränsas av gärdesgårdar, samt även ett större fåtorg med majstångsplats i den östra fåbodklungan. Ett komplext system av stigar sammanbinder fåbodställets olika delar och äldre anfarter finns från alla väderstreck. Särskilt framträdande är den gamla fåbodstigen från Brändan som ansluter öster ifrån. Idag nås fåbodstället via en skogsbilväg från norr.

### GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- Fåbodstället omfattar ett trettio-tal fåbodstugor och fritidshus samt över 60 äldre ekonomibygnader. Däribland ålderdomliga fåhus, stall, trösklogar och härbren. Flera äldre fåbodar har fortfarande gles, oregelbundet kringbyggd form. Två äldre fåbodgårdar har antydning till fyrkantform.

### BEBYGGELSENS HUVUDDRAG OCH DETALJUTFORMNING:

- De flesta av Forsbodarnas äldre fåbodstugor är enkelstugor med tillbyggt vedluder mot kortsidan vid förstugan och kammaren.

Beträffande nyare fritidshus är de flesta anpassade till fäbodställets äldre karaktär beträffande form och material, men med enstaka mer tilltagna romantiska detaljer i form av exempelvis farstukvistar med rundsvarvade stöd.

- Nästan alla byggnader på fäbodstället är knuttimrade, långsmala och med sadeltak i vinkel omkring 30 grader. De flesta av fäbodställets byggnader är naturligt grånade eller solbrända. Vissa fäbodstugor är faluröda eller har spår av faluröda knutar. Det finns även enstaka få faluröda ekonomibygnader.
- Bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än en våning.
- Nästan alla tak täcks av tvåkupiga lertegelpannor.
- Skorstenar är oftast i lertegel av enkelt snitt.
- Det är vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båge innefattar två eller tre stående eller liggande glasrutor. Det förekommer även blyspröjsade tvålufts fönster där var båge omfattar tre liggande eller sex stående rutor. Två byggnader har mycket ålderdomliga, små blyspröjsade gavelfönster (Hedby 10:5).
- Fäbodstugornas ytterdörrar är i trä, ofta snickrade med liggande eller diagonalställda profilhyvlade brädor (ibland i form av rombmönster) utanpå en underliggande spegelram eller annan dörrstomme. På ekonomibygnader förekommer olika varianter av enklare trädörrar och träportar, ibland dock med avancerat smide i form av exempelvis haspar och gångjärn.
- Äldre välbevarade fäbodstugor saknar farstukvistar men har ofta enkla förtak.
- Äldre fönster- och dörrömfattningar är enkla, med fyra brädor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna.

#### UTMÄRKANDE DRAG OCH ÖVRIGT:

- På fäbodstället finns en mångfald av mycket ålderdomliga ekonomibygnader, företrädesvis i form av härbren med laggtak. Laggtak är en form av undertak konstruerat av timmerlaggar som vilar på byggnadens gavelfrösten. Takvarianten var vanlig fram tills 1700-talet, och ersattes sedan av tak med åsar och ovanpåliggande brädor. De byggnader som har laggtak är därför sannolikt uppförda åtminstone innan 1800-talen, men flera av de byggnader med laggtak som påträffats i Forsbodarna kan vara betydligt äldre.
- Vid sidan av de ålderdomliga härbrena förekommer en ålderdomlig variant av stall utan portluder som är vanlig på Djurafäbodarna.





I den östra delen av Forsbodarna finns ett fätorg med majstångsplats. Flera äldre fähus angränsar till torget, som också delvis är inhägnat av gärdesgårdar. Inhägnade fägator nyttjades för att hålla djuren borta från värdefull åker- och slogmark.



Lindomes, en välbevarad fäbodgård med ålderdomlig enkelstuga och flera äldre ekonomibygnader. Ytterdörren till enkelstugan har vackert profilhyvlat rombmönster. Fors 3:4.



Den östra anfarten till fäbodstället är inhägnad med gärdesgårdar och omfamnas av ålderdomliga timmerhus.



Till vänster syns ett stall av sådant slag som beskrivs i texten, utan portlider och med förhöjd foderbodsdel. Till höger syns ett ålderdomligt timrat fäjs. Myrmases eller Fors 26:2.



Synnerligen ålderdomligt blyspröjsat fönster på enkelstuga. Rotanders på fastigheten Hedby 10:5.

Byggnadstypen är högsmal, till formen likt en enkelloge, och har på ena långsidan en dörr för hästen samt en högt placerad lucka till ett utrymme som sannolikt nyttjats som foderbod eller lada. Byggnadstypen är vanligen timrad som ett enda stort rum, men avdelas möjligen interiört genom en avbalkning. Foderbods- eller ladudelen har vanligen ett väl tilltaget golv ett par stockvarv upp från marken. Ibland förekommer förtak liksom på en tröskloge. På fåbodstället finns även flera ålderdomliga timrade fåhus.

- Åtminstone ett träd som kan bära spår av hamling har påträffats under inventeringen. Hamling var ett vanligt sätt att anskaffa stora mängder löv som foder till djuren och har i hög utsträckning förekommit på fåbodställen historiskt.
- Trots att vissa fåbodstugor genomgått förändringar i form av exempelvis fönsterbyten under det sena 1900-talet, finns fortfarande en stor mängd fåbodstugor som är mycket välbevarade från åtminstone det sena 1800-talet. Flera stugor har mycket ålderdomliga blyspröjsade fönster, samt även välbevarade ytterdörrar av hög ålder.
- Många av fåbodgårdarna är inhägnade med gärdesgårdar i trä, vilket än idag bidrar till att den gamla strukturen med tydliga fågator är avläsbar, om än inte komplett. På flera fåbodgårdar ligger fåhusen dessutom med ingången ut mot fågatan, vilket var brukligt i äldre tider. Fågatorna syftade till att hålla djuren borta från värdefull åker- och slåttermark på vägen till och från skogsbete. Särskilt framträdande är det fåtorg som utbildas vid trävägs korsningen vid fåbodställets majstång. Där finns tre äldre timrade fåhus med ingång mot torget.

## Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

### Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Förleden i namnet Forsbodarna utgörs av bynamnet Fors. Förut kallades platsen för Bastberget (Basttebärgiedtt) och än idag finns flera platsnamn runtomkring som härleder från denna, äldre benämning: Bastbergsgravningen, Bastbergskällan och Bastbergsmyran.

#### *Värden/var varsam med*

- Platsnamnet Forsbodarna, och den tidigare benämningen Basttebärgiedtt samt olika platser som fått sitt namn därifrån.

## Fäbodväsendet

Med fäbodlar menas en bebyggelseenhet belägen på visst avstånd från hemgården, vars syfte oftast var djurhållning med skogsbete och mejeriproduktion. Fäbodväsendet som företeelse har varit etablerat i Dalarna sedan medeltiden. I Leksand finns dock inga i skrift dokumenterade fäbodlar från tiden innan 1500-talet.

Det finns flera orsaker till att fäbodväsendet uppstod. De magra jordarna och knappa odlingsförutsättningarna i Övre Dalarna fodrade en kontinuerlig rundflyttning av såväl djur som människor. Betesmarkerna nära hemgården var sällan tillräckliga, och därför skickades djuren på långväga skogsbeten. I takt med att befolkningsökningen och att byarna blev större söktes skogsbete på allt längre avstånd från hemgården, och på så sätt uppstod de avlägsna fäbodställen som kallas långfäbodlar. Kvinnor ansvarade ofta för den tunga och arbetsamma fäboddriften, som bland annat innefattade att vaka över djuren under skogsbetet och producera mejeriprodukter så som mjölk, grädde, messmör och ost. På många fäbodställen fanns även inägomark som brukades.

Det finns en mängd olika typer av fäbodlar, med olika funktioner och olika geografiska placeringar i förhållande till hemgården. Vissa byar har dessutom både varit en by med bofast befolkning och ett fäbodställe på samma gång. Vissa byar blev senare fäbodlar.

Den komplexa sammansättningen av byar och fäbodlar är typisk för Övre Dalarna, och återspeglar ett samhälle där knappa förutsättningar för en stor befolkning krävde långtgående uppfinningsrikedom i såväl markanvändning som jordbruksdrift. Berättelser som är anknutna till fäbodväsendet och Övre Dalarnas komplicerade jordbrukssystem är i hög grad relevanta för förståelsen av människors livsvillkor i Leksand i äldre tider.

Även om en stor del av den inägomark som förut tillhörde Forsbodarna har vuxit igen finns än idag många företeelser som på ett tydligt sätt kan berätta om fäbodväsendet i Leksand i äldre tider och fäbodarna bedöms därför som helhet ha mycket höga kulturhistoriska värden. De timmerhus som finns bevarade återspeglar på ett mycket tydligt sätt fäbodbruket på platsen och bedöms därför ha särskilt kulturvärde. Kvarvarande öppna och hävdade delar av fäbodvallen tillsammans med andra kvarvarande spår av tidigare brukad inägomark, systemet med fågator och gärdesgårdar, hamlade träd, ängsrester, vallristningar och gamla lötar återspeglar på ett särskilt tydligt vis fäboddriften i äldre tider och är mycket angelägna att bevara där de förekommer. Fäbodgårdarnas byggnadsuppsättning och i synnerhet djurhusens placering intill det inhägnade systemet av fågator kan berätta om djurhållningen i äldre tider och är således också mycket viktigt att bevara.

*Värden/var varsam med:*

- Kunskap och förståelse om att Forsbodarna historiskt varit ett fäbodställe som brukats och bebotts under perioder av året.



*Ännu finns enstaka ytor med öppen och hävdad mark. Dessa ytor är särskilt värdefulla för hela fåbodställets karaktär.*

*Träd som möjligen bär spår av hamlig: den raka stammen slutar i en yvig förgrening, vilket är vanligt på hamlade träd. Fors 17:7.*



*Fäjs i anslutning till en fågata. Fäjsen placerades så eftersom djuren fördes via fågatorna till skogsbeta. Roséns på fastigheten Fors 15:5.*



Välbevarad och ålderdomlig fäbodstuga på Ohlens, på fastigheten Hedby 6:5.



Rotanders härbre med lagg-tak och ålderdomligt blyspröjsat gavelfönster. Byggnaden är sannolikt mycket gammal. Hedby 10:5.



Blyspröjsat fönster av en modell som var vanlig bland annat under 1700-talet. Liknande detaljer antyder mycket hög ålder. Fäbodstugan på Dragstens på fastigheten Fors 8:9.

- Spår av djurhållningen i form av gärdesgårdar, fågator, fåtorg, bevarade fåjs och deras belägenhet i anslutning i fågatorna. Det finns flera mycket välbevarade ålderdomliga timrade fåjs på fåbodstället. Spår av skogsbyte så som vallristningar, fästigar och benämningar på lötar.
- Spår av jordbruk på fåbodstället. Kvarvarande öppna och hävdade markavsnitt, odlingsrösen, gärdesgårdar i sten, fornlämningar av fossil åkermark, trösklogar, lador och härbren vid fåbodgårdarna.
- Lämningar från äldre fåbodgårdar så som husgrunder.
- Förekomsten av lövträd som sälg och rönn samt andra trädslag med avvikande utseende, t ex kandelaberbjörkar eller betade enar. Förr var lövtäkt från främst sälg, rönn och björk nödvändiga tillskott till djurens vinterfoder. Främst sälgen har beskurits/hamlats för att man lättare skulle komma åt/nå samt för att öka mängden skott. Hamlade träd utgör där de finns värdefulla spår av äldre tiders djurhållning.
- Ängsrester. Där det finns inslag av det tidigare så allmänt förekommande markslaget äng/slog är det önskvärt att försöka sköta och hålla öppet. Forsbodarna hade förut mycket omfattande slogmarker.

### Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktions specifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvs kifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar och fåbodar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levtt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900.

Vid Forsbodarna finns en stor mängd välbevarade äldre timmerhus både i form av bostadshus och ekonomibyggnader. Vissa av timmerhusen är sannolikt mycket gamla, vilket bevarade detaljer så som laggtak och blyspröjsade fönster kan vittna om. Sannolikt har många byggnader flyttats till fåbodstället i samband med förnyelser i byggnadsbeståndet på hemgårdarna. På så sätt



Enkelstuga



*Mycket ålderdomligt stall eller lada med sexkantsknutar i den södra delen av Forsbodarna. Byggnaden är möjligen senmedeltida eller från 1600-talet. Mases på fastigheten Fors 11:3.*

har särskilt ålderdomliga byggnadstyper i högre grad kommit att förekomma och bevaras på fäbodarna, jämfört med byarna. Bebyggelsen framträder däri-genom som helhet som mycket ålderdomlig, och återspeglar inte bara fäbod-väsendets timmerhuskultur, utan sannolikt även timmerhuskulturen så som den var i byarna under 1700- och 1800-talen. Timmerhusen i avseende både på ekonomibyggnader och bostadshus är en omistlig källa till kunskap och förståelse om timmerhuskulturen i Leksand och har därför särskilt kulturvärde. Värdet förstärks av att de ålderdomliga byggnaderna utgör en väsentlig beståndsdel i Leksandsbygdens bebyggelsekaraktär, och ofta är uppförda med en enastående hantverksmässig och utformningsmässig kvalitet.

*Värden/var varsam med:*

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Samtliga fäbodstugor. Värdebärande egenskaper är byggnadernas: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; naturligt grånade färgsättning; befintliga stående locklistpaneler; befintlig





fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly; befintliga fönsterrutor; befintliga dörrar och förtak ovan dörrar; grundmurar med synlig natursten; befintliga skorstenar; under befintligt takmaterial underliggande trätak. På fastigheterna Hedby 10:5 (Rotanders), Fors 8:9 (Dragstens) och Fors 7:7 (Ryttarns) finns fäbodstugor som har synnerligen ålderdomliga blyspröjsade fönster, vilket antyder en särskilt hög ålder.

- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i fäbodarnas karaktär och bör inte flyttas, rivs eller väsentligen förändras. Härbren med laggtak förekommer bland annat på fastigheterna Hedby 10:5 (Rotanders), Fors 23:10 (Perhans), Fors 10:11 (Hed Peres), Fors 10:13 (Hed Axels) och Ål-Kilen 13:28 (Back Peres). Byggnaderna bedöms vara uppförda som senast kring 1700-talets mitt. På fastigheten Fors 11:3 (Mases) finns en lada eller ett stall med sexkantsknutar som kan vara tillkommen under senmedeltiden eller 1600-talet. Byggnaden sitter samman under ett takfall med en brädklädd bod i regelkonstruktion.

*Nära kvadratisk gavelhär-bre sannolikt uppfört kring sekelskiftet år 1700, eller däromkring tidsmässigt. Byggnaden har laggtak, vilket är en ålderdomlig form av undertak utan åsar som var vanlig fram tills 1700-talet, men inte i någon större utsträckning därefter.*



*Two elderly hiberns with gabled roofs and a well-maintained old single-story house are well in the line of sight. Most of the houses in the settlement are knuttimrade and ofärgade, with an elderly character. The construction is in its entirety small-scale.*

## Låg, tät och ofärgad bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen på fåbodarna som ett gytter av tätt placerade naturligt grånade hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar fåbodställen, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre fåbodklungorna är låga - sällan högre än en våning. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar ibland tillsammans långsmala längor. De flesta byggnaderna har också sadeltak med trä, plåt eller tegeltäckning. Att de flesta husen är omålade i trä är också mycket viktigt för bebyggelsens generella karaktär.

*Värden/var varsam med:*

- Den sammanhållna byggnadshöjden om en våning.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter.
- Att husen står tätt intill varandra.
- Tegel och galvaniserad sinuskorrugerad plåt alternativt pannplåt som takmaterial.
- De enhetligt förekommande ofärgade träytorna. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg. Knutändar kan emellertid målas faluröda på byggnader där detta förekommit historiskt.



Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: *Blå områden* markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde samt större landskapsavsnitt med mycket höga kulturvärden.

## Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

### Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

### Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

### Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

### Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

### Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

### Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga när-



*På fåbodstället förekommer många ålderdomliga timmerhus av sådant slag som idag är mycket ovanliga i byarna. Till vänster syns bland annat ett ålderdomligt fjäjs i grånat timmer av ett slag som knappt längre förekommer annat än på fåbodarna.*

varon. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

### Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker

nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

### Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och



- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsam samt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.







LEKSANDS  
KOMMUN



LÄNSSTYRELSEN  
DALARNAS LÄN

 **Dalarnas  
museum**